

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON KADI SİCİLLERİNDE AİLE KURUMUNUN OLUŞUMUNA YÖNELİK BAZI KAYITLAR

*Melek Öksüz**

Kısaca, ana, baba ve çocuklardan oluşan bir topluluk olarak tanımlanan aile için pek çok izah yapılmıştır. Yapılan bu izahların ışığında aile, “başlangıçta biyolojik motiflerle kurulan, daha sonra sosyal bir kuruma dönüşen, bireylerini biyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerden himaye edip geliştiren, nesli devam ettiren, toplumun kültürel birikimi ile yüksek değerlerini onlara kazandıran sosyalleştiren, hayata hazırlayan, terbiye eden, yardımlaşma, dayanışma, iş bölümü kavramları aşıl原因 toplumsal sözleşmenin en küçük sembolü niteliğini taşıyan temel birlik” olarak tanımlanmaktadır¹.

Aile toplumun en temel birimidir. İslâm hukukuna göre aile kutsal bir kurum sayılmış ve Türk toplum yapısında da bu kutsallık korunmuştur. Yakut Türklerinde evlilik, “sönmez bir ateş yakma”dır². Türklerin dünyanın dört bir yanına dağılmalarına rağmen varlıklarını korumaları aileye verdikleri önem sayesinde olmuştur. Bunun en önemli kanıtı, Türklerde hiçbir millette olmadığı kadar aile ve akrabalık ile ilgili kelimelerin bulunuyor olmasıdır³.

Osmanlı Devleti’nde de aileye büyük önem verilmiş ve aile kurumunun oluşması için gerekli itina gösterilmiştir. Osmanlı ailesinin yapısı şekillenirken İslâm hukuku ve Türk töresi etkili olmuştur. Bu çerçevede taraflar evlenmeden önce bir süre nişanlılık devresi geçiriyorlardı.

* Dr. Melek Öksüz, tarihçi, Trabzon.

¹ Hikmet Y. Celkan, “Türkler’de Aile Telakkileri”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.I, s.59.

² Ülker Akkutay, “İslamiyetten Önce Türk Ailesi”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.I, s.56.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 5.Baskı, İstanbul, 1988, s.216.

1. Nişan

Eşler kendi istekleri veya büyüklerinin tavsiyeleri doğrultusunda rızalı olarak evlenmeye karar verirler ve evlenmeden önce nişan aşaması geçirirlerdi. Nişan, erkeğin kadına evlilik teklif etmesi, ona meyletmesi ve evlenmek üzere anlaşmaları demektir⁴.

Nitekim nişan, hem mahkemelerde kabul görmüş hem de toplumda gelenek olarak yer almıştı. Oysa, İslâm hukukuna göre nişanlanmanın, evlilik için zorlayıcılığı yoktu. Çünkü nişan, nikâhın bir mukaddimesi olup, nişanlanan taraflar nikahlanmış olmadıklarından, evlenmeye zorlanamazlar, hatta nişandan vazgeçtikten sonra, başka biriyle de evlenebilirlerdi⁵.

Birbirlerine nişanlanan kişilere “namzedli” denilirdi. Nişanlanma, evlenmek isteyen tarafların birbirlerini tanımalarına imkan sağlayan bir işleve sahipti. Bu sürede hem evlenecek bireyler hem de onların aileleri birbirlerinin aile yapılarını ve aile içindeki tutum ve davranış biçimlerini daha yakından tanıma fırsatı bulurlar. Eğer ailelerde de karşılıklı uyum söz konusu olursa evliliğe gidilir, fakat bu süre içinde herhangi bir sebepten dolayı evlenmekten vazgeçen taraf olursa, onun isteği başvurduğu mahkeme tarafından kabul edilirdi⁶.

Nişanın kimler arasında ve ne zaman yapıldığı genellikle sicillere kaydedilmez, şayet taraflardan birisi nişandan vazgeçerse bu durum sicil kayıtlarına geçerdi⁷. Nişan bir toplum geleneği ve ahlâk olarak normlaştığı için, nişanı bozan taraflar, psikolojik baskıdan kurtulmak için bu durumu mahkeme tarafından meşrulaştırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Böylece, nişanlılık süresinde yapmış oldukları harcamaları veya verilen hediyeleri de geri alabilme imkanı oluyordu⁸.

⁴ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.II, 2. Baskı, İstanbul, 1990, s.72.

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C.II, İstanbul, 1976, s.12; Cevdet Kırpık, “1830 Numaralı Şer’iye siciline Göre (1643-1644) Trabzon Toplumunda Kadın”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 2000, s.269.

⁶ Hayri Erten, *Konya Şer’iye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. YY. İlk Yarısı)*, s.37.

⁷ Kırpık, *a.g.m.*, s.268.

⁸ Bkz. Cin-Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.II, s.72-73; Kırpık, *a.g.m.*, s.269; Erten, *a.g.e.*, s.37; Hangi tür hediyelerin veya harcamaların geri alınabileceği hususu mezheplere göre değişiklik gösteriyordu. Bu değişiklikler için bkz. Hamza Aktan, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.397-398.

Nişanlılık dolayısıyla verilen hediyeler arasında en önemli yeri, altın ve gümüş ziynet eşyaları almakla birlikte bölgeden bölgeye geçerli olan gelenek ve göreneklerden dolayı farklılık da gösterebiliyordu. Hediye bir kağıt, iki dolu arı olabildiği gibi, bir alaca kaftan veya bir flori altın da olabiliyordu⁹.

Nişanlıların ne kadar nişanlı kaldığına bakıldığında, genelde bu sürenin 3 ay ile 6 yıl arasında değiştiği görülmüştür. Elbette bu süreden daha kısa veya uzun süre nişanlı kalanlar da olabiliyordu. Nişanlılık süresinin uzatılmasının en önemli sebebi de küçük yaşta nişanlanan çocukların bulûğ çağına ermesinin beklenmesi idi¹⁰.

2. Nikâh

Nişan sürecinden sonra ailenin oluşması yönünde atılan en önemli adım nikâhtır. Nikâh, toplum ve hukuk önünde evliliğin ilan edilmesidir. İslâm hukukuna göre, nikâh akdinin geçerli olması için evlenecek olan kişilerin hür iradelerini kullanarak evlendiklerini beyan etmeleri gerekiyordu¹¹. Kızlar istemedikleri bir kimseyle evlendirilmek istendiğinde mahkemeye başvurabiliyorlardı¹². Oysa bugüne kadar yazılan pek çok tiyatro ve romanda veya yabancı yazarların eserlerinde kızların isteğinin değil de büyüklerinin isteğinin geçerli olduğu şeklinde bir mesaj verilip,¹³ bu tür bir geleneğin sonucunda parçalanmış aile ve ezilen kadın teması işlenmiştir¹⁴.

⁹ Saim Savaş, "Fetva ve Şeriye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.505.

¹⁰ Savaş, *a.g.m.*, s.507.

¹¹ İbrahim Yılmazçelik, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal Durumu", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998)*, Trabzon, 2000, s.264.; Ekrem Buğra Ekinci, "İslâm Hukukunda Nikâh", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.III, s.796.

¹² İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.184-186; Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Court of Anatolian Kasyseri", *JESHO*, Leiden, 1975, vol:18/1, s.112.

¹³ M. de M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Âdetler*, çev: Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, Tarihsiz, s.202.

¹⁴ Bkz. Enver Töre, "Türk Ailesindeki Değişmenin Tiyatromuza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.677-700; Nükhet Esen, "Türk Ailesindeki Değişmenin Romanımıza Yansımaları", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.660-676; H. Emel Aşa, "İlk Türk Kadın Romancısı Fatma Aliye Hanımın Romanlarında Aile ve Kadın", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.650-659.

Küçük yaştaki çocukların rızalarının dışında evlendirilme hadisesine pek rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nde pek çok şehirde akıl-bâliğ olmadan nikâhlanan (fakat evlenmeyen) kişiler olup bunlar akıl-bâliğ olunca mahkemeye başvurup bu durumu iptal ettirebilmişlerdir¹⁵. Meselâ, 12 Şevval 1164 (3 Eylül 1751) tarihli bir kayıta, Debbağhane Mahallesi'nden Toros oğlu Ali, Ane binti İzader kızı Ane üzerine dava açıp, dava tarihinden yedi sene önce kendileri daha küçükken babalarının aralarında, çocuklarının ileride evlenmelerine dair bir anlaşma yaptıklarını ve bunu kendisinin dahi kabul ettiğini, oysa Ane'nin bu anlaşmayı kabul etmediğini belirtir. Kız, böyle bir anlaşmanın meşru olup olmadığına dair mahkemeden fetva isteyince, mahkemeden böyle bir anlaşmanın meşru olamayacağına dair fetva verilir. Kız kendi rızası ile Ali'yi istemediğini belirtince mahkeme de, Ali'nin kızın üzerine gitmemesi yönünde karar verir¹⁶.

Yine bir başka kayıta, Fatma binti Osman, mahkemeye başvurarak annesi Havva binti Süleyman'ın onu küçüklüğünde Mehmed Beşe bin Kel Elhac Ali'ye akd ettiğini (nikâhladığını) fakat kendisinin artık bâliğa olduğunu ve bu akdi kabul etmediğini belirtip mahkemeden akdin fesh edilmesini istemiştir (Receb 1176/1762)¹⁷. Bu bilgiler göstermektedir ki, kadınlar mahkemeye başvurarak haklarını arayabiliyor, şikayetini dile getirerek toplumdaki sosyal statülerini belirlemiş oluyorlardı. Öte yandan, mahkemeler de kadınların şikayetlerini göz önünde bulundurarak onları korumuş oluyordu.

İslâm dinine göre, nikâhın iki şahit huzurunda yapılması yeterli ol-maktaydı. Fakat evlenmenin şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmek hem de nikah akdinin diğer akitler karşısındaki önemini ortaya koymak için nikâhın bizzat kadılar yahut kadıların kontrolünde bir din adamı tarafından kıyılması esası vardı¹⁸. Özellikle 16.yy'dan sonraki dönemde bu husus, resmi bir kayda bağlanmıştır¹⁹. Bununla birlikte Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren kadılar tarafından kıyılan nikâh-

¹⁵ Bu durum için "hıyar-ı buluğla nikahı feshettirme" tabiri kullanılmıştır. Bkz. Savaş, *a.g.m.*, s.513-516; Jennings, "Women in Early 17 th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Court of Anatolian Kayseri", s.76-77; Erten, *a.g.e.*, s.41-43; Aktan, "İslam Aile Hukuku", s.399-400.

¹⁶ T.Ş.S., No:1918, Vr. 97.b.

¹⁷ T.Ş.S., No: 1926, Vr. 54.a.

¹⁸ Cin-Akgündüz, *Türk-İslam Hukuk Tarihi*, C.II, s.89.

¹⁹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kamuni Devri'nde Osmanlı Hayatı*, edt:Ali Ural, İstanbul, 1998, s.56-59.

lar da mevcuttu²⁰. 16.yy'dan itibaren nikâhlar kadılar, vekiller (naib) veya mahalle imamları tarafından kıyılmaya başlanmıştır. Fakat kadıların dışında nikah kıyan kimselerin nikâh kıyması, kadıdan alınacak bir izinname ile oluyordu²¹.

Evlenecek kişiler önce, evlenmelerine mani bir durumun olmadığını belgeleyen, mahallenin ihtiyar heyetinden bir ilmühaber kağıdı alırlar ve bununla birlikte kadıya başvururlar. Kadı ve iki şahidin huzurunda kıza verilecek mehr-i müeccel tespit edildikten sonra bunlar sicile kaydedilirdi²². Daha sonra kadı tarafından tespit edilen mehir miktarları izinname-i bikr (bekârlar için) ya da izinname-i seyyib (dullar için) denilen kağıtlara yazılır, bu izinname ile köy ya da mahalle imamlarına gidenlerin nikâhları kıyılırdı²³. Mahkemeye gelerek kadıya nikâh kıydıranlar, genellikle, ya anne-babalarının rızasını almamış olmalarından, ya da mehrlerini kaydettirmek istemelerinden veya daha evvel gayrimüslim iken din değiştirerek Müslüman olup evlenmek isteyenlerden oluyordu²⁴. Kadı huzurunda yapılan evlilikler sicillere kaydedilirdi. Burada evlenecek kişilerin isimleri, mahalle ya da köyleri, çocuk-bulûğa ermiş-dul olup olmamaları, tespit edilen mehr-i muaccel ve müeccele miktarları, şahitlerin isimleri ve nikah tarihi bulunmaktadır. Bu şekilde nikâh kıyıldığında ileride doğabilecek anlaşmazlık durumunda bu kayıtlara bakılabiliyordu. Oysa izinname ile imamlara kıydırılan nikahlarda, izinname kayıtları evlenen kişilerin ellerinde bulunduğu için bunlar iyi muhafaza edilemebiliyordu. Bu durum aynı zamanda o dönemde yapılan evlilik sayısının tespitini de güçleştirmiş oluyordu²⁵.

Nikâh, kesinlikle tesadüfe bırakılmıyor ve görevliler bu işi titizlikle yerine getiriyorlardı. Görevliler şüphelendikleri durumlarda nikâh kıymazlardı. Boşandığını ispat edemeyenler yeniden evlenmek istediklerinde, nikâhları imamlar tarafından kıyılmamıştır. Ayrıca, İslâm hukukuna göre, kocası ölen bir kadın, ölen kocasından çocuk beklemediğinin anla-

²⁰ M. Akif Aydın, "Osmanlılar'da Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.438.

²¹ Erten, *a.g.e.*, s.49; Aydın, *a.g.m.*, s.438-439.

²² Nikâhların sicillere kaydedilmesine dikkat edilirdi. Şayet, kadın ve erkek nikâhsız yaşadıkları gerekçesiyle mahkemeye celbedilirse, bu gayr-i meşru durumları mahkeme siciline kaydedilirdi. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.I, s.75.

²³ Savaş, *a.g.m.*, s.510.

²⁴ Erten, *a.g.e.*, s.50.

²⁵ Savaş, *a.g.m.*, s.511-512.

şılmasına kadar, başka birisiyle evlenemezdi. Ancak durumu belli olduktan sonra evlenmesine izin verilirdi²⁶.

Mahkemede kıyılan nikâhlarda çiftler mahkemede vekilleri aracılığı ile evlenebildikleri gibi²⁷ sadece bir taraf vekil gönderip diğer taraf mahkemede hazır bulunarak da evlilik gerçekleştirilebilirdi²⁸. Hatta her iki tarafın vekilsiz olarak bizzat mahkemeye gelmek suretiyle evlendiklerine de tesadüf edilmiştir²⁹. Burada dikkati çeken bir özellik, kadın veya kızların nikâhlarının mutlaka vekilleri aracılığı ile kıyıldığı görüşünün³⁰ aksine, kadınların da tıpkı erkekler gibi mahkemeye gelerek nikâhlarını kıydırabilmiş olmalarıdır. Bu şekilde vekille veya vekilsiz olarak mahkemede nikâh kıyılmasının yanı sıra, mahkemeye başvurarak nikâhın evde yapılması da talep edilebiliyordu. Böyle bir durumda, kadı veya naib, çoğunlukla da mahkemenin başkatibi, birinci, ikinci, veya üçüncü katipleri, mukayyidler vb. kişiler bu tür görevlere gönderilirdi. Yapılan nikâh kaydının sonucu yine sicile kaydedilirdi³¹.

Gayrimüslimler dahi kendi kurumlarında evlenebildikleri halde bazen mahkemelere başvurarak kadı huzurunda nikâh kıydırmışlardır³². Meselâ; Kemerkaya Mahallesi'nden Hulhas veledi Kısıyan, Meryem binti Evdik de vekili Derzi Serap veledi Aslan vasıtasıyla, şahitleri olan İbrahim veledi Murad ve Ekop veledi Mareos huzurunda 4 bin dirhem mehr-i müeccel ile evlenmişlerdir (21 Receb 1167)³³. Gayrimüslimler sadece evlenme değil, boşanma borç-alacak ilişkisi, kavga, hırsızlık ve emanet gibi pek çok konuda mahkemelere gelip davacı olabılmışlardır³⁴. Gayrimüslimlerin Osmanlı mahkemelerini tercih etmeleri, Müslüman-Türk

²⁶ Yılmazçelik, *a.g.m.*, s.264.

²⁷ Mehmed oğlu Abdullah vekili Hasan oğlu İbrahim, İsmail kızı Emine de vekili Elhac Süleyman oğlu İsmail aracılığı ile mahkeme tarafından evlendirilmişlerdir (11 Cemaziyelevvel 1177/17 Kasım 1763), T.Ş.S. No:1926/I, Vr. 18.a.

²⁸ İsmail oğlu Osman mahkemede kendisi hazır bulunurken, evleneceği Osman kızı Fatıma vekili Memiş oğlu Hasan aracılığı ile temsil edilmiştir. (Cemaziyelevvel 1201/Ocak 1787), T.Ş.S. No:1939, Vr. 4.a.

²⁹ Ali ile Havva, bizzat mahkemeye gelerek nikâh kıydırmışlardır (24 Şaban 1163/31 Temmuz 1750), T.Ş.S. No:1918, Vr.46.a.

³⁰ D'ohsson, *a.g.e.*, s.202.

³¹ Rıfat Özdemir, "Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)", *Belleten*, Ankara, 1990, C.LIV, S.211, s.1012-1013.

³² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev: Elif Kılıç, İstanbul, 1997, s.116.

³³ T.Ş.S. No:1919, Vr. 90.a; Başka bir örnek için bkz. T.Ş.S. No:1926/I, Vr. 53.b.

³⁴ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler- Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 1.Baskı. Ankara, 2001, s.247-249.

adetlerinin gayrimüslimleri etkilediğini göstermesi bakımından önemli olduğu kadar³⁵, bu mahkemelere duyulan güveni yansıtmaları bakımından da son derece önemlidir.

3. Mehir

Nikâh ile meşru hale gelen evlilik, bazı yükümlülükleri de beraberinde getirmiştir. Mehir de bu yükümlülüklerden biridir. Mehir, evlenirken, erkeğin kadına verdiği veya taahhüt ettiği para veya maldır³⁶. Bu anlamıyla mehir, Türklerdeki “kalın”dan ve “başlık”tan farklıdır³⁷. Aslında, kalın ile başlık da birbirinden tamamen farklıdır. Çünkü kalın, kız ailesine verilen bir aile malı olup, ondan kıza da pay düşebilmektedir (çeyizinin hazırlanması gibi), fakat başlık, evlenme sırasında kızın ailesine verilen bir hediyedir ki, kıza verilmez³⁸.

Mehir, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nikâh akdi sırasında peşin ödenene “mehr-i muaccel”, sonradan vermeyi taahhüt ettiğine de “mehr-i müeccel” denirdi³⁹. Mehr-i müeccel genellikle nikâh akdi sırasında tayin edilirdi⁴⁰. Kadın miktarı belirlenmiş olan mehr-i müecceli, eşinin ölümü veya boşanma sırasında hemen alırdı⁴¹. Meselâ, Kabak Meydanı Mahallesi'nden olan Süleyman oğlu Kara Musa ölünce, karısı Mehmet kızı Ümmühan, büyük oğlu Süleyman üzerine vekili olan mahalle imamı Hafız Mustafa Efendi aracılığı ile dava açar ve 6 bin akçe mehr-i müeccelini ve 15 guruş semeni hissesini ister. Oğlu da, annesine bunlara karşılık olarak, içinde kendi

³⁵ Savaş, *a.g.m.*, s.516.

³⁶ Cin-Akgündüz, *Türk-İslâm Hukuk Tarihi*, C.II, s.95; Hamza Aktan, “İslâm Aile Hukuku”, s.405-406; Hayrettin Karaman, “İslâmın Getirdiği Aile Anlayışı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.391.

³⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlı Toplumunu”, ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1994, C.I, s.483.

³⁸ Ali Güler, “İlk Türkçe Yazılı Metinlerde Aile ve Unsurları”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.80.

³⁹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul, 1993, s.444.

⁴⁰ “Ezzevci Mustafa ibn-i Hasan vekili Hasan ibn-i Ahmed ezzevci-il biker-il baliğa Ayşe binti Salih vekilha ebuh-ul mezbur Salih ibn-i Osman şهادeti Mustafa ibn-i Süleyman ve Ahmed ibn-i Ali el mihr-il müeccel semaniyete (8000) dirhem rayic-i fi-l vakt...” T.Ş.S. No:1918, Vr. 50.a.

⁴¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 4.Baskı, İstanbul, 2001, s.67; İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.458; Özdemir, *a.g.m.*, s.1018.; Ekrem Buğra Ekinci, “Mehr”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.III, s.797-798.

hissesinden de vazgeçtiği, sofalı, 2 bab fevkani oda ve altında 1 kapılı küçük ev ve bir su kuyusu ve meyveli meyvesiz ağaçlar ve avlu gibi müstemilatlarla sahip evi vermiştir (23 Safer 1164/21 Ocak 1750)⁴².

Zimmiler dahi mehirlerini almak için mahkemeye başvurmuşlardır. Hatta kocanın bir başka şehirde ölmesi dahi kadının mehrini alması için bir engel teşkil etmemiştir. Meselâ, Ayur Mahallesi'nden ticaret için İstanbul'a giden ve orada ölen Lazari'nin eşi, kocasının terekesinden, mehr-i müeccelini ve kendisine kalan hissesi ile birlikte toplam 100 guruşu almak için mahkemeye başvurmuştur. Kocasını İstanbul'da Kazgancılar Çarşısı'nda öldüğü için Kazgancılarbaşı bu parayı Mehmet Beşe ile Trabzon'a göndererek kadına teslim edilmiştir. (15 Cemaziyellevvel 1167/9 Mart 1754)⁴³.

Mehir, eşin vefatı halinde terekede önceliği olan alacaklar arasındaydı. Diğer varisler dahi buna engel olamazlardı. Nitekim, mehir miktarı çıkarıldıktan sonra ancak terekenin taksimi mümkün olabiliyordu⁴⁴. Mehir konusunda erkekler de hassas olabiliyor ve hayatta iken bu konuda tedbir alabiliyorlardı. Meselâ, 3 Cemaziyelahir 1178 (28 Kasım 1764) tarihli bir tereke kaydından anlaşılacağı üzere, Muhiddin Mahallesi'nden İsmail Ağa bin Abdullah, ölmeden 20 gün önce, terekesine vasi tayin ettiği, İmaret Mahallesi'nden Mehmet bin Receb'e kendi defin masrafları için 30 guruş ve eşi Ümmühani'nin mehr-i mücceli olan 6 bin akçeyi terekeden ayırıp ödemesini istemiştir.⁴⁵

Bazen de mehrin miktarı tespit edilmemiş veya üzerinde şüpheye düşülmüş olurdu ki böyle zamanlarda, kızın emsâl ve akranına bakılarak mehir miktarı tespit edilirdi ve buna da "mehr-i misl" denirdi⁴⁶. Mehir miktarı, mehr-i verecek olan kişinin ekonomik durumuna göre değişmekteydi. Bunun yanı sıra kadınların yaş, güzellik, bâkirelik, dulluk ve sosyal statüleri de, miktarı önemli ölçüde belirleyici kıstaslar idi⁴⁷.

İncelediğimiz dönemde iki sicil taranarak toplanan 668 nikâh kaydından mehr-i müccel miktarları tespit edilmeye çalışılmıştır. 1918

⁴² T.Ş.S. No:1918, Vr. 82.a,b.

⁴³ T.Ş.S. No:1919, Vr. 32.a.

⁴⁴ Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, s.67; Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", s.458.

⁴⁵ T.Ş.S. No:1927, Vr. 47.a.

⁴⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.67; Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", s.459; Savaş, *a.g.m.*, s.518; Özdemir, *a.g.m.*, s.1018-1019.

⁴⁷ Erten, *a.g.e.*, s.67; Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", s.459.; Yılmazçelik, *a.g.m.*, s.265; Aktan, *a.g.m.*, s.406; Savaş, *a.g.m.*, s.519-521; Özdemir, *a.g.m.*, s.1018; Kırpık, *a.g.m.*, s.276.

numaralı sicilde mehir miktarları, dirhem⁴⁸, akçe ve guruş cinsinden belirlenmiştir. Dirhem cinsinden 1000 dirhem ile 12.000 dirhem arasında yoğunluk sözkonusu olup, bu miktar 84.000 dirheme kadar çıkabilmiştir. Akçe olarak genellikle 500 ile 4.500 arasında değişmekte olup, sadece 1 kayıta 60.000 akçe mehir takdir edilmiştir. 4 kayıta guruş cinsinden mehir miktarı belirlenmiştir. Bunlardan ikisinin miktarı tespit edilememiştir, 1 kayıta 400 guruş, 1 kayıta da 500 guruş olarak mehir miktarı takdir edilmiştir⁴⁹.

1939 numaralı sicilde ise dirhem ve meblâğ (akçe) cinsinden mehir belirlenmiştir. Dirhem olarak iki kayıta 500, bir kayıta 9.000 olarak mehir takdir edilmiştir. Akçe olarak en az 500 akçe tespit edilmiş. Daha çok 1.000-12.000 akçe arasında yoğunluk mevcut olup bu miktar 155.000 akçeye kadar çıkmıştır⁵⁰. En yüksek miktarlarda ödenen mehirlerde dik-

⁴⁸ 1 dirhem=3.207 gr'dır. Bkz. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev: Acar Sevim, İstanbul, 1990, s.30.; Halil İnalcık, "Introduction to Ottoman Metrology", *Studies in Ottoman Social and Economic History*, London, 1985, s.320.

⁴⁹ 1918 numaralı sicilde toplam 418 nikâh kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 56 kayıta mehir 1000 dirhem olarak belirlenmiştir. 5 kayıta 1500 dirhem, 24 kayıta 2000 dirhem, 49 kayıta 3000 dirhem, 1 kayıta 3500 dirhem, 1 kayıta 3600 dirhem, 48 kayıta 4000 dirhem, 1 kayıta 4500 dirhem, 40 kayıta 5000 dirhem, 1 kayıta 5500 dirhem, 34 kayıta 6000 dirhem, 12 kayıta 7000 dirhem, 15 kayıta 8000 dirhem, 5 kayıta 9000 dirhem, 17 kayıta 10.000 dirhem, 16 kayıta 12.000 dirhem, 5 kayıta 15.000 dirhem, 2 kayıta 16.000 dirhem, 1 kayıta 17.000 dirhem, 3 kayıta 18.000 dirhem, 3 kayıta 20.000 dirhem, 1 kayıta 24.000 dirhem, 2 kayıta 30.000 dirhem, 1 kayıta 40.000 dirhem, 3 kayıta 60.000 dirhem, 1 kayıta 70.000 dirhem, 1 kayıta 80.000 dirhem, 1 kayıta 84.000 dirhem; 12 kayıta 500 akçe, 2 kayıta 600 akçe, 11 kayıta 1000 akçe, 1 kayıta 1.100 akçe, 1 kayıta 1250 akçe, 16 kayıta 1500 akçe, 4 kayıta 2000 akçe, 4 kayıta 2500 akçe, 1 kayıta 3000 akçe, 2 kayıta 3500 akçe, 2 kayıta 4500 akçe, 1 kayıta 60.000 akçe, 1 kayıta 400 guruş, 1 kayıta 500 guruş mehir takdir edilmiştir. 10 kayıta ise mehir miktarı tespit edilememiştir. T.Ş.S., No:1918, Vr. 44.b., 45.a.b, 46.a.b., 47.a.b, 48.a.b, 49.a.b, 50.a.b, 51.a.b, 52.a.b, 53.a.b, 54.a.b, 55.a.b, 56.a.b, 57.a.b, 58.a.b, 59.a.b, 60.a.b.

⁵⁰ 1939 numaralı sicilde toplam 250 nikâh kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 3 kayıta 500 dirhem, 1 kayıta 9.000 dirhem, 2 kayıta 500 akçe, 17 kayıta 1000 akçe, 1 kayıta 1500 akçe, 24 kayıta 3000 akçe, 27 kayıta 4000 akçe, 28 kayıta 5000 akçe, 30 kayıta 6000 akçe, 9 kayıta 7000 akçe, 19 kayıta 8000 akçe, 5 kayıta 9000 akçe, 22 kayıta 10.000 akçe, 21 kayıta 12.000 akçe, 3 kayıta 13.000 akçe, 6 kayıta 15.000 akçe, 1 kayıta 16.000 akçe, 2 kayıta 17.000 akçe, 3 kayıta 18.000 akçe, 1 kayıta 19.000 akçe, 4 kayıta 20.000 akçe, 3 kayıta 24.000 akçe, 2 kayıta 25.000 akçe, 3 kayıta 30.000 akçe, 1 kayıta 40.000 akçe, 1 kayıta 48.000 akçe, 2 kayıta 60.000 akçe, 1 kayıta 125.000 akçe, 1 kayıta 155.000 akçe mehir takdir edilmiştir. 7 kayıta mehir miktarı tespit edilememiştir. T.Ş.S., No:1939, Vr.1.b, 2.a.b, 3.a.b, 4.a.b, 5.a.b, 6.a.b, 7.a.b, 8.a.b, 9.a.b, 10.a.b, 11.a.b, 12.a.

kati çeken bir özellik de mehir veren erkeklerin daha çok ağa veya seyyid oldukları, aldıkları eşlerin bekâr ve ağa, efendi veya seyyid kızı olmalarıydı⁵¹. Yani sosyal statü hassasiyeti evliliklerde kendini göstermekteydi.

Mehrin tasarruf hakkı sadece kadına aittir. Bunu, kocası, velisi veya bir başkası harcayamaz ve kullanamazdı. Eğer kadın isterse, mehrini eşine verebilirdi⁵². Bu şekilde hibe sözkonusu olduğunda mesele bazen "hibename" denilen vesikalara kaydedilirdi⁵³.

Mehrin, kadına verilen değeri göstermesi bakımından çok önemli bir işlevi vardır. Nitekim, kadının boşanması veya kocasının ölümü halinde, kadının zarurete düşmemesi, iffetini yitirmemesi ve çocuklarını bakabilmesi için mehir can simidi işlevi görüyordu. Böylece kadın bir taraftan sığıntılık duygusundan kurtulurken öte yandan geleceğini de teminat altına almış oluyordu⁵⁴. Ayrıca mehir, talak yetkisini kötüye kullanan kocaya karşı kadına verilmiş bir silah olarak değerlendirileceği gibi⁵⁵, kadına mehrinden vazgeçerek kocasından boşanmasını sağlamayı kolaylaştırıcı özelliğe de sahipti⁵⁶.

4. Çok Eşlilik

Aile yapısını gösterir kriterlerden birisi evlilik türü olurken, eş sayısı da evlilik biçimlerini belirleyen unsurlardan biri olmuştur. Nitekim eski devirlerden itibaren kadın ve erkeklerin ne kadar eşlerinin olabileceğini bir takım gelenekler ve kurallar belirlemiştir⁵⁷.

Kadının, birden fazla eşle evlenmesi hemen hiçbir toplumda yaygınlık kazanmazken, erkeklerin birden fazla eşle evlenmelerine tarihi süreç içinde pek çok toplumda rastlanmıştır. Nitekim bu durum toplumdan topluma değişiklik göstermiştir.

⁵¹ T.Ş.S., No:1918, Vr. 50 b, 53.b, 56.b; No:1939 4.a, 10.b, 11.b.

⁵² Bilmen, *a.g.e.*, C.II, s.147-148; Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, C.II, s.95; Ortaylı, *a.g.e.*, s.68; Ortaylı, "Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", s.459.; İkinci, "Mehir", s.797.

⁵³ Savaş, *a.g.m.*, s.519.

⁵⁴ Emin Yolalıcı, *XIX. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1998, s.52-53.

⁵⁵ Cin-Akgündüz, *a.g.e.*, C.II, s.95.

⁵⁶ Erten, *a.g.e.*, s.52.

⁵⁷ Erten, *a.g.e.*, s.55.

Meselâ, eskiden Türklerde birden fazla kadınla evlilik yaygın değildi. Genellikle tek kadınla evlenmeyi tercih etmişlerdir⁵⁸. Orhun Abideleri'nde tek kadınla evlenmek esasî yer almıştır⁵⁹. Bunun dışında Dede Korkut Hikayeleri başta olmak üzere Oğuzlarla ilgili bütün destanlarda, kahramanlar hep tek kadınla evlidir. Destanlarda, Divan-ı Lügati't Türk'te, Kutadgu Bilig'de "kuma" ve "ortak" la ilgili hususlar yer almaz. Yine eski Türk dilinde çok eşlilik ile ilgili bir kelimenin bulunmayışı da bu olayın Türklerde sonradan oluştuğunu açıkça ortaya koymaktadır. Türklerde çok evlilik, ancak ilk kadının rızası ve çocuğu olmaması gibi özel durumlarda geçerli olabilmekteydi⁶⁰.

İslâmiyet'te de çok evlilik teşvik edilmemekle birlikte, dörde kadar bir sınırlama getirilmiştir. İslam dini, bunun bir emir değil sadece izin olduğunu ve bu iznin, hastalık gibi özel durumlarda ve birinci eşin rızası alınmak şartıyla kullanılabileceğini de belirtmiştir. Bu durumda, kadınların çoğu böyle bir evliliğe rıza göstermedikleri gibi erkeklerin de adil davranmaları mümkün olamayacağından birden fazla evlilik yaygınlık kazanmamıştır. İslâmiyet'in kesinlikle adil davranmak gibi bir şartı ileri sürmesi ve tek hanımla evliliği övmesi ve o günün sosyal ve ekonomik şartları bu konuda caydırıcılık oluşturmuştur⁶¹. Ayrıca, toplumun bakış açısı da bu konuda belirleyici rol oynamıştır. Çünkü çok eşlilik, toplumda hoş karşılanmıyordu⁶². "Tarihte Kadın" isimli eserin yazarı Gaston Richard: "*Kendi isteğiyle sosyal derece farkını kabul etmeyen bu eşitliksever halka kamuoyu çok kadınlı olmayı yasaklıyordu. Bu bakımdan Türkmenlerin büyük çoğunluğu yalnız bir kadınla evlidir*" demektedir⁶³. Nitekim, babalar evli erkeklere kız verme hususunda oldukça titiz davranıyor ve çoğu defa erkekler, eşinin üzerine evlenmemek şartıyla kız alabiliyordu⁶⁴. XVI. yy. sonunda Türkiye'den geçen Alman Protestan papazı Soloman Schweigger⁶⁵, Türk aile düzeni hakkında şunları söyler: "*Türkler dünyaya, karıları da onlara hükmeder. Türk*

⁵⁸ Ziya Gökalp, *Türk Ahlakı*, haz: Yalçın Toker, İstanbul, 1989, s.71.

⁵⁹ Akkutay, "İslamiyetten Önce Türk Ailesi", s.57.

⁶⁰ Güler, *a.g.m.*, s.71-72.; Akkutay, *a.g.m.*, s.57.; Celkan, *a.g.m.*, s.60.

⁶¹ Erten, *a.g.e.*, s.57.

⁶² Faroghi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.117.

⁶³ Hüseyin Öztürk, "Türkler'de Aile ve Ahlâk Telâkkileri", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C.I, s.15.

⁶⁴ D'ohsson, *a.g.e.*, s.206.

⁶⁵ Bkz. Nejat Göyünç, "Soloman Schweigger ve Seyahatnamesi", *İÜEF Tarih Dergisi*, İstanbul, 1963, C.XIII, S.17-18, s.119-140.

*kadını kadar gezeni ve eğleneni yoktur. Çok karılılık yoktur. Herhalde bu işi denemiş, dert ve masrafa sebep olduğunu anlayıp vazgeçmişler...”*⁶⁶

Birden fazla kadınla evliliğin Osmanlı’da yaygınlık kazanmadığı, pek çok şehir üzerine yapılan araştırma sonuçlarında ortaya konulmuştur⁶⁷. Sayısal değerlerle ifade etmek gerekirse birden fazla kadınla evlilik oranı % 5-10 arasında tespit edilmiştir⁶⁸.

18. yy’ın ikinci yarısında Trabzon’da da birden fazla kadınla evlilik pek yaygın değildi. Veraset ile ilgili davalara bakıldığında az miktarda iki evlilik ve çok nadir üç evlilik yapılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 1918 (1749-1753), 1926/II (1761-1764), 1939 (1786-1788) numaralı sicillerdeki tereke kayıtlarını tarayarak elde ettiğimiz veriler bu iddiayı doğrular niteliktedir⁶⁹. 1918 numaralı sicilde 25’i erkek, 6’sı⁷⁰ kadınlara ait olmak üzere toplam 31 tereke kaydı vardır. Erkeklerle ait 25 tereke kaydından anlaşıldığına göre, 16 tanesi 1 kadınla⁷¹, 4 tanesi 2

⁶⁶ Ortaylı, *a.g.e.*, s.69-70.; Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Ailenin Yeri”, s.75.

⁶⁷ D’ohsson, *a.g.e.*, s.206; Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, s.117; Kırpık, *a.g.m.*, s.277; Yılmazçelik, *a.g.m.*, s.266; M. Akif Aydın, “Eyüp Şer’iye Sicillerinden 184, 185 ve 188 Numaralı Defterlerin Hukuki Tahlili”, ed:Tülay Artan, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, İstanbul, 1998, s.68; Tülay Artan, “Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası”, ed:Tülay Artan, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, İstanbul, 1998, s.55, Özdemir, *a.g.m.*, s.1015-1016; Ömer Demirel-Adnan Gürbüz-Muhittin Tuş, “Osmanlılar’da Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, c.I, Ankara, 1992, s.102.; Orhan Türkdoğan, “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.54.; Ömer Demirel, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, Ankara 1990, C.LIV, S.211, s.950-951.

⁶⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, 1997, s.147; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Toplumunda Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.I, s.93; Demirel, *a.g.m.*, s.950.; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisat Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1996, s.33; Erten, *a.g.e.*, s.57,59; Demirel-Gürbüz-Tuş, “Osmanlılar’da Ailenin Demografik Yapısı”, s.102-103; Aydın, “Osmanlılar’da Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”, s.452.

⁶⁹ Burada sadece Trabzon şehrinde oturanların tereke kayıtları incelenmiş olup, şehir dışından ticaret veya misafir olarak gelenlerin ve Trabzon’un kazalarında yaşayanların tereke kayıtları dikkate alınmamıştır.

⁷⁰ Kadınlara ait olanlar: T.Ş.S., No:1918, Vr.77.b, 82.b, 83.a, 86.b, 87.a, 88.a, 95.a, 106.a.

⁷¹ T.Ş.S., No.1918, Vr.64.a, 65.a, 65.b, 69.b, 70.a, 71.b, 72.a, 73.b, 76.b, 80.a, 86.a, 87.a, 87.b, 91.a, 102.b, 105.a.

kadınla⁷² 1 tanesi 3 kadınla evlidir⁷³. Geri kalan 4 tereke kaydından, 3 tanesinin terekesi akrabalarına veya annelerine kaldığı için bekâr oldukları tahmin edilmektedir⁷⁴. 1 tanesinin de terekesinde eşinden bahsedilmeyip, çocuklarına bırakılmış olması, o kişinin ya boşanmış olduğu, ya da eşi veya eşlerinin ölmüş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir⁷⁵.

1926/II numaralı sicilde 7 tane tereke kaydı mevcut olup 6 tanesi erkeklere 1 tanesi de kadına aittir⁷⁶. Erkeklere ait tereke kayıtlarından eş sayısı tarandığında; 1 terekenin yazısı silik olduğundan burada eş sayısı tespit edilememiştir⁷⁷. 4 terekede 1 kadınla evlilik⁷⁸, 1 terekede 2 kadınla evlilik söz konusudur⁷⁹.

1939 numaralı sicilde 20 tane tereke kaydı vardır. Bunlardan 14 tanesi erkeklere, 6 tanesi de kadınlara aittir⁸⁰. Erkeklere ait tereke kayıtlarından anlaşıldığı üzere, 10 tanesi 1 kadınla⁸¹, 2 tanesi 2 kadınla⁸², 1 tanesi de 3 kadınla evlidir⁸³. Bir tanesinin de eşi belirtilmemiş olup, terekesi çocuğuna kaldığından eş sayısı hakkında fikir yürütülememiştir⁸⁴.

İncelemiş olduğumuz sicillerde yukarıda belirtilmiş olan toplam 39 tereke kaydından anlaşılacağı üzere, 30 erkek 1 kadınla, 7 erkek 2 kadınla, 2 erkek de 3 kadınla evlidir. Yani çoğunluğun tek kadınla evli olmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Acaba toplumun hangi kesimi birden fazla evlilik yapmayı tercih etmişti? Ekonomik durumu iyi olan erkeklerin ikinci bir eşi daha rahat aldıkları söyleniyorsa da bunun ekonomik durumla doğrudan bir ilişkisi yoktur⁸⁵. Erkeklerin meslekleri, sosyal sta-

⁷² T.Ş.S., No:1918, Vr.81.b., 89.a,b, 101.a, (iki tereke kaydı var).

⁷³ T.Ş.S., No: 1918, Vr. 81.b.

⁷⁴ T.Ş.S., No: 1918, Vr.93.a,b, 93.b, 100.b.

⁷⁵ T.Ş.S., No:1918, Vr.84.a,b, 85.a.

⁷⁶ Kadına ait olan: T.Ş.S., No:1926/II, Vr.12.b.

⁷⁷ T.Ş.S., No:1926/II, Vr.11.b.

⁷⁸ T.Ş.S., No:1926/II, Vr. 9.b, 10.a, 12.a,b, 13.a.

⁷⁹ T.Ş.S., No:1926/II, Vr.8.a.

⁸⁰ Kadınlara ait olanlar: T.Ş.S., No:1939, Vr. 17.b, 19.a, 24.a, 26.a, 28.a, 30.a, 37.a,b.

⁸¹ T.Ş.S., No:1939, Vr.16.b, 18.a, 19.b, 22.a, 23.a, 23.b, 32.a, 34.b, 35.a, 36.b, 39.a,b.

⁸² T.Ş.S., No:1939, Vr.16.a, 25.b.

⁸³ T.Ş.S., No:1939, Vr.21.b.

⁸⁴ T.Ş.S., No:1939, Vr.33.a.

⁸⁵ Erten, *a.g.e.*, s.60-61; Demirel-Gürbüz-Tuş, *a.g.m.*, s.105; Meselâ, Ankara'da dörder kadınla evlenen iki tereke sahibinin tereke miktarlarına bakıldığında, birisinin

tüleri, yerleşim yerleri, çocuklarının olup-olmaması, farklı cinsten çocuklara sahip olma arzusu da bu konuda önemli birer etkendi⁸⁶. Meselâ, yöneticiler tabakasında, yönetilenlere oranla daha fazla sayıda, çok evliliğe rastlanılmıştır⁸⁷. Ayrıca, ağa, paşa, bey, beşe, efendi, hacı, seyyid, şerif, çelebi gibi toplumda prestiji fazla olan mesleklerde de birden fazla evlilik yapıldığı tespit edilmiştir⁸⁸. Fakat bütün bunların ötesinde birden fazla evliliğin temel sebebi, çocuk sahibi veya erkek çocuk sahibi olma arzusu⁸⁹. Bu durum Türk romanlarına, ikinci hanımın alınması için bir neden olarak yansımıştır⁹⁰.

Hemen her meslekten erkekler, birden fazla kadınla evlenebildiği gibi aynı meslekten olup da farklı terekelere sahip olan kişilerin de birden fazla evlilik yaptıkları tespit edilmiştir⁹¹. Bu da göstermektedir ki, ne ekonomik durum ne de erkeklerin meslekleri ve sosyal statüleri çok eşlilik konusunda tek başına bir etken olmamış, bunun kişiden kişiye farklı sebepleri olabilmıştır.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim ailelerde ise, erkeklerin ikinci bir kadınla evlendiklerine rastlanılmamıştır⁹². Oysa gayrimüslimlerin din

131 kuruş, diğerinin ise 1729 kuruş gibi birbirine oldukça uzak rakamlar olduğu görülmüştür. Bkz. Demirel, *a.g.m.*, s.951.

⁸⁶ Erten, *a.g.e.*, s.61.

⁸⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.147; Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", s.94; Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, 1992, C.II, s.489-492.

⁸⁸ Demirel-Gürbüz-Tuş, *a.g.m.*, s.103-104. Yukarıda bahsedilen tereke kayıtlarında tespit edilmiş üç eşli olanlardan birisi Murathanzade Ebubekir Bey'dir. (T.Ş.S., No:1939, Vr.21.b.) Diğeri de Dellal Ali Ağa'dır. (T.Ş.S., No:1918, Vr.81.b.) İki eşi olanlar arasında Hacı (T.Ş.S., No:1918, Vr.101.a, 89.a,b), Ağa (T.Ş.S., No:1918, Vr.89a,b.), Kalaycı (T.Ş.S., No:1918, Vr.81.b), Külahçı (T.Ş.S., No:1918, Vr.101.a), Tuzcu (T.Ş.S., No:1939, Vr.16.a), Babuççu ve Beşe (T.Ş.S., No:1939, Vr.25.b) gibi ünvanları olanlar da vardır.

⁸⁹ Demirel, *a.g.m.*, s.951; Demirel-Gürbüz-Tuş, *a.g.m.*, s.106; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.147; Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", s.35; Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", s.94; Erten, *a.g.e.*, s.61. Kemer kaya Mahallesi sakinlerinden Babuççu Hasan Beşe'nin terekesinden iki eşi olduğu fakat çocuğunun olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da ikinci evliliği, çocuk sahibi olmak istediği için yaptığını düşündürmektedir. T.Ş.S., No:1939, Vr.25.b. Aynı durum Hasan bin Mehmet için geçerlidir. iki eşi olmasına rağmen çocuğu yoktur. Bkz. T.Ş.S., No:1926/II, Vr.8.a.).

⁹⁰ Esen, *a.g.m.*, s.669.

⁹¹ Demirel, *a.g.m.*, s.951.

⁹² Özdemir, *a.g.m.*, s.1017; Demirel-Gürbüz-Tuş, *a.g.m.*, s.105-106; Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", s.94.

kitaplarında çok eşle evliliği yasaklayıcı veya tam aksine teşvik edici herhangi bir husus mevcut değildir. Zaten 17. yy'a kadar da batıda Hıristiyanların çok kadınla evli olabildikleri fakat bu tarihten itibaren kilisenin aldığı bir kararla bu durumun yasaklandığı bilinmektedir⁹³. Öyleyse, Hıristiyanlığın birden fazla evliliği yasaklamasındaki sebep, Hıristiyanlığın evliliği medeni bir olgu olarak değil, dini bir olgu olarak algılaması ve yaşam boyu süren bir taahhüt olarak kabul etmiş olmasıdır. Bu yüzden, eş hayatta olduğu sürece tekrar evlenmeye izin verilmemiştir⁹⁴.

Sonuç

Bütün bu bilgilerden sonra diyebiliriz ki, 18.yüzyılın ikinci yarısında Trabzon'da aile kurumu oluşurken Türk töresi ve İslam hukuku belirleyici bir özelliğe sahiptir. Bu belirleyicilik kadın haklarına yapmış olduğu özel vurgu kadar; ailenin sağlam temeller üzerinde oluşmasına da katkı getirmekteydi. Türk gelenek-göreneklere ve İslâmiyet'in çok eşliliğe getirdiği sınırlama ve bir takım şartlar Osmanlı Devleti'nde ve elbette Trabzon'da birden fazla evlenmeye engel teşkil etmiştir. Nitekim incelediğimiz dönemde çok eşle evliliğin nadir denecek kadar az olduğu tespit edilmiş olup, normal bir ailede tek evlilik geçerli olmuştur.

⁹³ Demirel-Gürbüz-Tuş, *a.g.m.*, s.106, dipnot 41; Tabakoğlu, "Osmanlı İktisat Sistemi", s.33; Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.147.

⁹⁴ Erten, *a.g.e.*, s.68.